

УДК 734:374–053.6

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.72-1.21>

Н. Г. Кьон

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри теорії музики і вокалу
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

Тун Лінґе

аспірантка кафедри музичного мистецтва і хореографії
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК СПІВУ В ШКОЛЯРІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ

У статті розглядаються актуальні питання розвитку музичних здібностей і навчання школярів співу в умовах колективних форм музикування на уроках музичного мистецтва. Викладено дані наукових джерел, в яких засвідчено, що в значній кількості першокласників відсутні здатність до координації слуху і голосу та навички співочого інтонування. Проаналізовано чинники такого становища, серед яких – низька ефективність реалізації принципу наступності і безперервності музичного виховання дітей дошкільного й шкільного віку, а також недостатня педагогічна увага музичних працівників дошкільних освітніх закладів до індивідуальної роботи з дітьми, які не здатні самостійно набути координації сприйнятого звуку та його відтворення голосом.

Схарактеризовано чинники виникнення проблем у музичному розвитку дитини, зумовлені її індивідуальними психофізіологічними та вокально-анатомічними особливостями.

Визначено проблеми, типові для шкільного етапу музичного виховання школярів: відсутність умов для індивідуально-корекційної роботи із школярами, які її потребують, потреба вдосконалення системи формування співочих навичок за принципами системності, послідовного ускладнення, всебічного і якісного опрацювання певного інтонаційного матеріалу в пісенно-ігрових формах.

Акцентовано на гарантованому досягненні успіху в їх подоланні за умов застосування методів і прийомів, які відповідають особливостям психофізіологічного стану й природного голосового регістру учнів. Розглянуто методи розвитку ладового почуття в єдності з формуванням співацьких навичок, успішно апробовані в угорській, болгарській та українській практиці, застосування яких має сприяти підвищенню ефективності навчання співу школярів молодших класів на уроках музичного мистецтва.

Наведено приклади застосування музичних вправ із власного досвіду авторів статті, що спрямовані на формування співочих навичок та узагальнення їх інтонаційної структури в ігровій формі в музично-теоретичних поняттях, що стає заставою довольного застосування набутих навичок у різноманітних формах музичної діяльності.

Ключові слова: учні молодших класів, учитель музичного мистецтва, розвиток ладового почуття; формування навичок співу, принципи системності і наступності.

Постановка проблеми. У державних документах головною метою дисципліни «Музичне мистецтво» в загальноосвітній системі музичного виховання визначено прищеплення школярам здатності до сприйняття й особистісно-ціннісного ставлення до музики як невід'ємної частини духовного життя народу, потреби в художньо-творчій самореалізації та духовному самовираженні засобами музичного мистецтва [1; 2; 5].

Отже, завдання підготовки майбутніх учителів до викладання музики розуміємо як формування в них здатності до всебічного музичного виховання школярів як освічених і активних любителів музики, здатних як до сприйняття музичного мистецтва, так і до активного музикування в різних видах музичної діяльності, серед яких спів як найбільш демократичний вид відіграє найбільш значущу роль. Важливим на шляху вирішення цих

завдань є всебічний розвиток музичних здібностей учнів, поза чим емоційно адекватне сприйняття й переживання художньо-образного змісту творів, а також оволодіння навичками співу стають неможливими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці різних епох і культур зазначали, що музичне мистецтво відіграє надзвичайно важливу в духовному становленні дітей, впливаючи на їхнє світосприйняття, моральні, етичні й художньо-естетичні уявлення, розвиток розумових і творчих здібностей. Серед них – Аристотель, Конфуцій, Е. Кант, Ж.-Ж. Руссо, Григорій Сковорода, М. Лисенко, Д. Кабалевський, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.

Сучасні науковці одностайно стверджують, що спів є видом музикування, який особливо інтенсивно впливає на емоційний та інтелек-

туальний розвиток особистості на всіх рівнях її організації – фізіологічному, психологічному, соціокультурному, індивідуально-характерологічному. Психологічні дослідження Л. Бочкарьова, Б. Теплова, О. Леонтєва, Л. Венгера, а також педагогічний досвід А. Маслова, І. Пономарькова, В. Белобородової, А. Луканина та ін. підтверджують можливість успішного розвитку музичних здібностей і формування навичок співу в кожній дитині. Натомість, як показує практика, значна частка школярів приходить до школи, не володіючи елементарними навичками вокального інтонування, а якість співу більшості учнів, здатних співати, не відповідає критеріям художньої виразності й чистого інтонування.

Мета статті – виявлення чинників недоліків нинішньої системи музичної освіти стосовно розвитку музичних здібностей і формування в школярів виконавсько-співацьких навичок та обґрунтування організаційних форм і методів, які мають сприяти подоланню наявних у цій галузі проблем.

Виклад основного матеріалу. Проблеми формування в школярів навичок співу завжди хвилювали музичну педагогіку. Нагадаємо, що впродовж XIX – першої половини XX століття музичні заняття були власне уроками співу, що пояснювалося значущістю співочих традицій у слов'янській музичній культурі. Тому не випадково М. Лисенко, М. Леонтович, К. Ушинський, С. Танєєв та інші діячі музичного мистецтва і педагоги вважали, що змістовим центром загальної музичної просвіти має стати спів.

Аналіз здобутків видатних науковців і просвітян – Б. Асаф'єва, Б. Яворського – також засвідчує, що вони наполягали на значущості в музичному вихованні учнів поряд з удосконаленням музичного сприйняття, залучення до активних форм музикування і стимуляції творчої активності, як шляху до всебічного розвитку й збагачення духовного життя школярів через залучення до різних видів музичної діяльності [3].

Натомість із середини XX століття значною мірою завдяки ідеям і творчій енергії Д. Кабалевського та його послідовників провідною формою навчальної діяльності на уроках музичного мистецтва вважається розвиток музичного сприйняття школярів, тому цьому аспекту музичного виховання учнів приділяє головну увагу сучасна музична педагогіка. При цьому, на жаль, важлива роль навчання співу як найбільш демократичного способу залучення школярів до активної музично-виконавської діяльності відійшла на задній план [4].

Серед чинників недостатньої ефективності шкільної практики формування співочих навичок у школярів є й певні фактори об'єктивного характеру, а саме: значні розбіжності в рівні розвитку музичних і співочих здібностей дітей, які прихо-

дять до школи, значна кількість яких – це так звані «гудошники», тобто діти, в яких відсутня координація між слуховим враженням від сприйнятого звуку і його відтворенням голосом. Ці учні, як правило, замість того, щоб інтонувати мелодію, скандують текст пісень [7]. Їх наявність, за нашими даними, становить серед учнів першого класу від 18% до 25%, що свідчить про серйозні прорахунки в здійсненні всебічного музичного виховання дітей у закладах дошкільної освіти, а також про те, що між школою і дитячим садком дуже слабо реалізується принцип наступності в розвитку музичних здібностей і навченості співу дітей [6]. Відповідно до програмних вимог саме в дитячих садках існують порівняно сприятливі умови для музичного розвитку кожної дитини: по-перше, музичні заняття в дитячих садках відбуваються мінімум 2 рази на тиждень; крім того, державною програмою передбачено варіювання видів занять – колективних, у яких бере участь вся група, малими групами – від 4 до 12 дітей, індивідуальних, в яких можуть брати участь 1–3 дитини [2]. Це дає змогу музичному працівнику приділяти індивідуальну увагу дітям, які її потребують, і сприяти розвитку музичних і співочих задатків кожної дитини. Натомість, як показує практика, в більшості дошкільних закладів акцентують на підготовці і проведенні свят, а цілеспрямованому музичному розвитку дітей, особливо тих, які потребують допомоги в подоланні так званого (за Б. Тепловим) «часткового гальма», що заважає стихійному розвитку в них співацьких вмінь і музичного слуху, належна увага не приділяється [8].

Зрозуміло, що в шкільних умовах подолати проблеми в музичному розвитку таких дітей надзвичайно складно: в умовах класно-урочного навчання індивідуальну увагу школярам, які її потребують, приділити фактично неможливо. Намагаючись подолати проблему колективного співу за наявності в класі учнів, які не здатні інтонувати, вчителі в одних випадках припускають поєднання співу всього класу, очікуючи, що поступово діти, які не інтонують, почнуть інтонувати під впливом інших, «співочих» школярів. Однак на практиці це призводить до низької якості загального звучання й негативних вражень загалу школярів від такого «виконання» пісень.

Враховуючи це, інші вчителі просять учнів, що не інтонують, мовчати, посидіти тихенько, щоб не заважати іншим. Ясно, що при цьому виникають негативні наслідки такого «навчання» для цих школярів, по-перше, в них формується впевненість, що вони музично не здібні і музика – це не для них, по-друге, просто сидіти діти не можуть, тому знаходять собі інші заняття і виключаються з навчального процесу, тим самим лишаючись змоги навчитися співати. Крім того, значна частка з цих школярів належить до гіперактивних дітей і

тому проявляє свою активність у зовнішніх діях, заважаючи таким чином концентрації уваги всього класу на виконанні музичних завдань, які потребують зосередженості, «вслухування», запам'ятовування мелодії, здійснення самоконтролю тощо. Отже, надзвичайно важливо винайти такі методи, які дадуть змогу досягати успішного навчання співу всіх школярів, незалежно від рівня їхнього актуального вокального розвитку.

Отже, нагальне завдання музичної педагогіки – винахід комплексу методів і прийомів, які допоможуть вчителями музичного мистецтва у вирішенні зазначених проблем, забезпечення системності складного процесу на засадах внутрішньо-предметних зв'язків і міждисциплінарної координації [9; 10].

Звернемо спочатку увагу на формування основоположної для оволодіння співочими навичками здатності – налагодження координації між слуховим сприйняттям і голосовими проявами, тобто на формування умовного рефлексу «чую – повторюю голосом». Детальне висвітлення психолого-фізіологічного підґрунтя феномена порушення природного перебігу налагодження такої координації викладено в різних працях [6; 8], тому звернемо увагу тільки на те, що в пошуку ефективних методичних прийомів вирішення цієї проблеми важливо враховувати тип темпераменту і нервової системи, а також природний регістр дитячого голосу.

Так, у заняттях із «гіперактивними» учнями важливого значення набувають методи релаксації, спрямовані на позбавлення школярів психологічного перенапруження і м'язової скрутості, чому сприяє розучування мелодій, які потребують спокійного, співучого інтонування. У роботі з дітьми іншого типу, зі «слабкою» нервовою системою, яким властиві млявість, підвищена втомлюваність, доцільно використовувати різноманітні способи стимуляції емоцій, підвищення тону м'язів, виконання пісень бадьорого характеру тощо. Корисним для всіх «гудошників» буде залучення до підготовчо-голосових вправ звуко-наслідувального характеру (злітає ракета, гуде джміль, кує зозуля, пищить кошеня тощо), які дадуть їм відчуття користування новим діапазоном свого голосу, вправ на концентрацію слухової уваги (наприклад, слухання й повторення послівки-дражнилки із закритими очима), спів із рухами рук, які моделюють звуковисотний малюнок мелодії тощо [6; 7; 9].

Надзвичайно важливо, що, як свідчать праці Д. Огороднова, Г. Стулової, О. Полякової та інших науковців, своєрідність вокальних задатків дітей і їх поділ на високі, середні і низькі, як за діапазоном, так і за тембровим забарвленням, проявляється вже в дошкільному віці. Отже, цей фактор також треба враховувати, наприклад, шляхом

розучування вправ-ігор діалогічного характеру, в якій учням із розвиненими вокальними навичками доручається «запитання» – більш складний фрагмент мелодії, а іншим – фрагмент-відповідь в обмеженому діапазоні тощо.

Завдання наступного етапу оволодіння навичками інтонування школярів полягає в засвоєнні поспівок, які являють собою базові ладово-еталонні співвідношення і втілюються в типових інтонаційно-мелодичних зворотах, інтервальних відстанях між звуками. Акцентуємо, що оволодіння школярів здатністю точного (чистого) інтонування базується на навичках якісного звукоутворення, поєднаних із зміцненням відповідних внутрішніх слухових уявлень юного співака. Отже, формування якісних фонаційно-співочих навичок у школярів потребує від педагога спеціальної уваги і продуманої системи їх засвоєння, в якій було б забезпечено принципи доступності інтонаційного матеріалу школярам, його послідовного ускладнення, відповідності віковим особливостям сприйняття і навченості дітей, зокрема задоволення їх потреби в активній руховій, ігровій діяльності, вільного прояву природної емоційності.

Аналіз сучасних програм із музичного мистецтва показує, що ці вимоги враховуються неповною мірою, що значно знижує ефективність розвитку музичних здібностей і співацьких навичок у школярів. Натомість у світовій практиці та досвіді українських педагогів є методики, які забезпечують ефективне вирішення проблеми розвитку музичного слуху і навчання співу всіх без винятку дітей. Це, зокрема, методика угорського композитора і педагога З. Кодаї, створена в межах концепції національного музичного виховання [11], методика розвитку ладового слуху й навичок вокального інтонування Б. Тричкова, в основі якої лежить застосування «стовбиці», а також методична система музично-естетичного виховання дітей 4–7 років, розроблена і апробована впродовж 20-річної експериментальної роботи колективом ДМШ № 4 м. Одеси під керівництвом Ю.О. Полянського, завідувача кафедри наукових основ музичної освіти Київської музичної академії (на той час – консерваторії) [6].

Схарактеризуємо найбільш важливі ідеї зазначених методик та перспективи їх адаптації і застосування в сучасній школі на уроках музичного мистецтва.

Аналіз методики З. Кодаї показує, що її важливим здобутком є узагальнення багатовікового досвіду навчання співу від Г. д'Ареццо, Е. Шева, Д. Кервена, Р. Вебера, Дж. Спенсера до А. Хунгера (Німеччина, XX ст.) та розроблення методики впровадження ідей релятивного сольфеджування на засадах національно-пісенної основи. Не вдаючись у всі деталі вживання цієї методики, звернемо увагу на ідеї, які вважаємо цінними з огляду

на їх значущість у навчанні співу кожного учня в умовах класно-урочної системи. Перш за все, це використання на початковому етапі навчання співу народнопісенного матеріалу як інтонаційного базису, на підґрунті якого уможлиблюється залучення дітей до класичної, зокрема сучасної музики в її різних жанрах і стилях. Система таких поспівок та ігор-пісень була розроблена в Угорщині на основі дитячого фольклору в національно-типових ладових утвореннях.

Надзвичайно плідним стало застосування принципу послідовного ускладнення ладово-інтонаційних зворотів та їх міцного засвоєння в різноманітних вокально-ігрових формах. Акцентуємо, що їх засвоєння й опрацювання продовжується досить тривалий час, слугуючи матеріалом розспівування, розучування пісень, поєднаних з ігровими формами їх виконання, а музичний матеріал іншого типу школярі на уроках не опрацюють. Такий підхід дав змогу ефективно розвивати в школярів ладове відчуття, музичну пам'ять та внутрішні слухові уявлення в єдності і на засадах формування навичок вокального інтонування.

В аналізі здобутків української педагогічної думки варто зазначити наявність аналогічної системи ладового виховання і міцного засвоєння мелодико-інтонаційних зворотів на засадах науково обґрунтованої послідовності їх ускладнення на матеріалі національного дитячого фольклору – поспівок, забавлянок, дражнілок та авторських дитячих пісень у межах мажорного і мінорного ладів та найбільш типових ладових зворотів [2; 5; 7].

Властива більшості дитячих пісень рухово-ігрова природа уможлиблює поєднання опрацювання інтонаційних зворотів із рольовими, виразними рухами, ігровими прийомами, наочними посібниками, ігровими атрибутами. Це сприяє утриманню в дітей інтересу до їх розучування, незважаючи на інтонаційно-одноманітний музичний матеріал, що гарантує його міцне засвоєння (уточнимо, що в цей період інший музичний матеріал школярі на уроках не співають).

Крім того, в межах засвоєння певного діапазону й мелодичного звороту учням пропонуються дидактичні правила-поспівки, які допомагають їм усвідомлювати сутність узагальнюючих їх музичних понять та набувати елементарної музичної грамотності. Це, наприклад, поспівки на трьох ступенях мажору і мінору – «Сонечко і хмарки» – на зіставлення звукоряду і виявлення значущості висоти третього ступеня як системоутворювальної ознаки ладового нахилу, узагальнення набутого учнями досвіду самостійного завершення мелодії в пісні про тоніку («Тоніка – найважливіший, усталений звук у всіх мелодіях») та ін.

Важливим питанням для налагодження такого типу роботи над розвитком слуху і співацьких навичок

школярів є визначення послідовності ускладнення інтонаційного матеріалу, яка може певним чином варіюватися вчителем за умов доброї цікавого музичного матеріалу. На наш погляд, найбільш доцільно опрацювати інтонаційні звороти в такій послідовності: спів на налагодження координації на одному звуці; пісні на звуках малої терції; інтонування дитячих пісень на звуках великої секунди; пісні на зіставлення в мелодії цих інтервалів; опрацювання навичок інтонування в діапазоні великої терції у плавному русі та зі стрибком; спів прикладів у діапазоні чистої квати з прямим, хвилеподібним рухом, зі стрибками; опрацювання великої і малої секунди в їх зіставленні; поспівки в діапазоні чистої квінти, зокрема зі стрибками за усталеними та іншими ступенями і т.д.

Наголосимо, що надзвичайно важливо, щоб дібраний пісенний матеріал (дитячі народні пісні, доповнені авторськими творами відповідного типу) передбачав емоційний контраст, давав змогу організувати різноманітні ігри, музичні діалоги, загадки, використання рухових елементів, залучення кращих учнів до імпровізації, що дозволить запобігти відчуттю в школярів інтонаційної одноманітності і водночас сприятиме вдосконаленню в них навичок інтонування й утримання в пам'яті певних ладових (та інтервальних) еталонів, здатності до якісного й виразного співу.

Висновки і пропозиції. Зазначений підхід до організації навчання співу школярів молодших класів апробований у процесі 20-річної праці на базі підготовчих груп у дитячих музичних школах України (Одеса, Харків, Київ), а також у межах експериментального дослідження з педагогічної практики з трьома групами школярів першого класу, загальна кількість яких становила 32 учня. Позитивні результати засвідчили ефективність запропонованої методики формування в школярів навичок співу і успішного розвитку музичних здібностей, зростання в них інтересу до музичних занять. Подальше вирішення зазначеної проблеми потребує вивчення особливостей її застосування в реаліях уроку з музичного мистецтва.

Список використаної літератури:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти. Книга вчителя дисциплін художньо-естетичного циклу : довідково-методичне видання. Упорядник М. Демчишин, О. Гайдамака. Харків : ТОРСПІГ ПЛЮС, 2006. С. 82–85.
2. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років. [Наук. кер. проекту В.О. Огнев'юк; наук. ред. : Г.В. Беленька, О.Л. Богіч та ін.]. Київ : ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.
3. Асафьев Б.В. Организация преподавания музыки в общеобразовательной школе. О музыкальном просвещении и образовании. Ленинград : Музыка, 1973. 144 с.

4. Кабалевский Д. Воспитание ума и сердца: Книга для учителя / Сост. В.И. Викторов. Москва : Просвещение, 1981. 192 с.
5. Хлебникова Л. Музичне мистецтво для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи. Л. Хлебникова, Л. Дорогань, І. Івахно, Л. Кондратова, О. Корнілова, О. Лобова, Н. Міщенко. *Мистецтво та освіта*. 2012. Вип. 1. С. 14–19.
6. Полянский Ю.А., Кён Н.Г. (Сакирка), Стаховский В.Д., Шип С.В. Музыкально-эстетическое воспитание детей дошкольного возраста : Методические рекомендации. Одесса : Управління культури, 1991. 202 с.
7. Кьон Н.Г., Ліцюань, Лі. Методика подолання недоліків вокального інтонування у школярів молодшого та підліткового віку. *Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*. 2019. Випуск 3. С. 122–127. <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2018-PP-3-122-127>
8. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. Москва-Ленинград, 1947. 334 с.
9. Чжу Цянь. Наукові підходи та педагогічні принципи формування вольних співацьких навичок в учнів молодших класів. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. 2019. Випуск 3 (128). С. 159–164.
10. Boichenko, Maryna & Nikolai, Halyna & Linenko, Alla & Koehn, Natalya. (2020). Interdisciplinary Coordination in Historical-Theoretical and Music-Performing Training of Future Musical Art Teachers. *Journal of History Culture and Art Research*. 9. 225. 10. 7596/taksad.v9i1.2434 URL: <http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk/article/view/2434/1726>
11. Kodály Zoltán: Visszatekintés. 1. kötet. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. Sajtó alá rendezte Bónis Ferenc. Bp., Argumentum Kiadó, 2007. 352 p.

Koehn N., Tong Linge. Ways of improving singing skills of primary schoolchildren

The article considers topical issues of musical abilities development and teaching students to sing within the framework of collective forms of music making during music lessons. Data from scientific sources are presented, and show that a significant number of first-graders lack the ability to coordinate hearing and voice with singing intonation skills. Among the factors causing this situation are low efficiency of implementing the principle of progression and continuity of musical education for children of preschool and school age, as well as insufficient pedagogical attention of music educators in preschool educational institutions to individual work with children who are not capable to independently learn to coordinate the perceived sound and its reproduction by voice.

The factors causing the problems in the musical development of the child due to individual psychological, physiological, vocal and anatomical features are characterized. Emphasis is placed on achieving guaranteed success in overcoming those problems in the context of using methods and techniques that correspond to the peculiarities of the psychological and physiological state and child's natural vocal register.

Problems typical for the school stage of music education of schoolchildren are identified and are the following: lack of conditions for individual correctional work with schoolchildren who need it, the need to improve the system of singing skills formation based on the principles of systematic, consistent complication, comprehensive and high-quality processing of certain intonation material in singing and game forms.

Consideration is given to the methods of developing a sense of tune in unity with the singing skills formation successfully tested in Hungarian, Bulgarian and Ukrainian practice, the application of which should contribute to effective teaching singing to primary school students in music lessons.

Examples of musical exercises application based on the experience of the authors of the article are shown. The given examples are directed towards formation of singing skills and generalization of their intonation structure in a game form in theoretical musical concepts, which becomes a basis for arbitrary application of the acquired skills in various forms of musical activity.

Key words: *primary school students; musical art teacher; developing a sense of tune; formation of singing skills; principles of consistency and continuity.*